

ТИПОЛОГІЯ МЕТАФОР У ЗОБРАЖЕННІ ПРОСТОРУ В НОВЕЛАХ М. КОЦЮБІНСЬКОГО ІТАЛІЙСЬКОГО ЦИКЛУ

У статті розглядаються типи метафори як засобу вербалізації простору в новелах італійського циклу М. Коцюбинського. Троп аналізується за семантичним, структурним і граматичним вираженням.

Ключові слова: простір, троп, метафора, М. Коцюбинський.

Тимченко Ю.А. Типология метафор в изображении пространства в новеллах М. Коцюбинского итальянского цикла. В статье рассматривается типология метафоры как способа вербализации пространства в новеллах итальянского цикла М. Коцюбинского. Троп анализируется с позиции семантического, структурного и грамматического выражения.

Ключевые слова: пространство, троп, метафора, М. Коцюбинский.

Timchenko Yu. O. Metaphor typology in landscape picturing in the Italian series of short stories by M. Kotzubyyn's'ky. The article discusses types of metaphor as a means to embody space in the Italian series of short stories by M. Kotzubyyn's'ky. The mentioned trope is analyzed from the point of view of its semantic, structural and grammatical expression.

Keywords: spase, trope, metaphor, M. Kotzubyyn's'ky.

Художня творчість М. Коцюбинського відіграла важливу роль у становленні та розвитку української літератури й літературної мови. Феноменальність, новаторська вартісність, інтелектуальність творів письменника наближує їх до модерних тенденцій європейської літератури. Особливо привертає увагу багатство й витонченість мови автора, а саме — художнє змалювання простору в новелах італійського циклу. Помітну роль у його індивідуальній репрезентації відіграють метафори.

Метафору визначають як «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [8: 334]. Слов'янською лінгвістичною думкою накопичено чималий досвід в осмисленнях метафори. Основи вивчення метафори як мовного засобу, що відображає взаємозв'язок мови і світу, закладені ще О. Потебнею й розвинені Р. Будаговим, Л. Виготським, В. Виноградовим, Д. Шмельовим та ін. У сучасному мовознавстві цю проблему досліджують Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Г. Колшанський, В. Москвін, Г. Склярєвська, В. Телія, зокрема в україністиці аналіз метафоричної системи української мови представлений у працях І. Білодіда, О. Варинської, С. Єрмоленко, Т. Кіс, Т. Космеди, В. Калашника, Л. Лисиченко, О. Маленко, Л. Мацько, Л. Пустовіт, О. Селіванової, Г. Сюти, Л. Шевченко та ін.

Проблема метафори у творчості М. Коцюбинського в науковій літературі порушувалась у працях Ю. Арешенкова, Л. Бублейник, В. Вовк, М. Грицюти, Н. Калениченко, В. Ковальова, П. Колесника, В. Масальського, Т. Матвеевої, А. Скачкова, М. Скиби та ін. Попри велику роботу, здійснену в напрямі опису художніх засобів, деякі питання залишаються досі не з'ясованими. До таких відносимо метафоричне відтворення простору в

новелах М. Коцюбинського італійського циклу, що й зумовило актуальність дослідження.

Мета цієї наукової розвідки полягає у встановленні типів метафоричного змалювання простору в новелах письменника зазначеного періоду та розгляді їх семантико-граматичних особливостей.

Однією з найхарактерніших рис творчості М. Коцюбинського є тяжіння до асоціативно-ускладнених метафоричних конструкцій, які відбивають специфіку художнього мовомислення письменника, його естетичні домінанти у творенні словесного образу, адже «метафора має велике значення у пізнанні та розумінні людиною навколишньої дійсності, є важливою ознакою мислення й дієвим засобом поповнення лексико-семантичного складу мови» [3 : 47].

Не пориваючи зі зображувально-описовими традиціями мови письменників ХІХ століття, М. Коцюбинський створює нові, відповідно до яких асоціативність побудови метафоричних образів на основі подібності набуває нових ознак, наприклад: зосередження на кольористичних нюансах пейзажу, наближуючи описи природи до творів художників-імпресіоністів, поєднання з іншими образними конструкціями, як-от: *Ще вершки скель біліли на сонці, а вже тіні од них малювали на морі фіолетові сільветки, шпичасті, як зубці бапти. Вечірнє сонце скувало срібну підставку для одиноких скель в морі, легких й прозорих, наче розтоплених в спеці. А коли вечір накидав врешті на скелі фіолетовий або рожевий плащ, вони подавались дивитись на захід сонця. Іскія вже золотилась, як стиглий овоч. Монте-Мікеле одяглася в червоні базальти, а Везувій наче викинув в море двобарвний прапор: блакитний з рожевим. На золотому небі м'яко сіріли перловим тоном Неаполь, Пуцолі, Прочіда і островки* (2: 129–130). Метафоричні конструкції в цьому контексті утворюють своєрідний ланцюг асоціацій, згідно з яким — із одного образу логічно витікає інший, при цьому автор використовує нові прийоми змалювання простору. Такі метафоричні пейзажні замальовки в мові творів М. Коцюбинського італійського циклу складають більшість, при цьому, із погляду асоціативного принципу їх творення, важливу роль відіграють пейзажні деталі.

В італійській прозі письменника простір відтворюється у вигляді кількох типів метафор.

Антропоморфна метафора, у якій перенесення ознак відбувається за моделлю «неживому — живе», тобто власне оживлення (неживому приписуються властивості живого), наприклад: *Море дихає; свіжий солоний віддих його шелестить листвою, пестить обличчя, бадьорить груди* (2: 12); *Сонце обертало звичайний камінь у мрамур і змусило його годувати рослину* (2: 134). Антропоморфна метафора, у якій перенесення здійснюється за моделлю «неживому — людське», тобто олюднення, персоніфікація (приписування предметам природи власне людських якостей: зовнішнього вигляду, мислення, дій), наприклад: *Тіні витягають свої сугави, лягають на інший бік* (2: 252); *Сиза серединка [агави] міцно згорнула і в муках, зіпивши зуби, одриває од серця листок за листком* (2: 259); *І як тільки воно [море] одхиялось од скелі, вона одкривала червоні ясна* (2: 133-134).

Зооморфна метафора, яка ґрунтується на перенесенні рис представників тваринного світу на реалії простору, наприклад: *Не встиг одчинити, як теплий сироро кладе мокру лапу мені на лице і заповняє вогким диханням цілу кімнату* (2: 248); *А далі знов був сивий полин, акуліні пащі агав, камінь і дрок...* (2: 128); *...вони лежали на дні... і покійно давали одягати себе рудою вовною водорослів* (2: 134); *Дрімать скелі, і чорні сідала пінії застигли у тиші* (2: 247).

У пласті метафор М. Коцюбинського виокремлюємо тип асоціативного співвіднесення: «неживому — живе». Це може бути приписування реаліям природи форми і властивостей предметів побуту: *Сонце розтоплює скелі, а само на крайнебі задивилось в дзеркало моря і підпало воду* (2: 252); *скрикнула так, наче мала владу наді мною, і плеснула в долоні, аж червоні платочки дикого маку облетіли їй на спідницю* (2: 123); одягу: *...море грає вогнями і розмовляє десь в глибині, а далі стелить шовкові поли своєї одежі до самого неба* (2: 129); коштовних металів: *Серед мозаїки зморщок і заломів сяє часом золото дроку...* (2: 124); води: *З правого боку збігала вниз з нами течійка кривавих маків...* (2: 124).

Аналіз вербалізації природи в новелістиці М. Коцюбинського італійського циклу дає підстави стверджувати, що продуктивними в ній є метафори, побудовані на основі синестезії — «вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуттів» [8: 583]. Тобто письменник створює художні образи, побудовані на основі вражень, отриманих від кількох органів чуття, а саме: тактильних, зорових, слухових, смакових і нюхових. Наприклад: 1) звук переростає в зоровий образ: *Воно [море] вже збудилось, зригнулось, заголубило і дзвінко стука в порожні боки човнів і стелить Джузеппе під ноги шиплячу піну* (2: 253) і навпаки — зоровий образ починає звучати: *Се вона [буря] так розхитує море і скелі: зрушила острів, понесла по хвилях, а сама скаженіє і кричить в телефон* (2: 245); 2) зоровий образ у поєднанні з нюховими й слуховими враженнями: *Почув одразу, як тепла хвиля повітря, зіткана з сльози, з запаху моря і диких трав, тихо колихалась поміж маслин і біла в лице нам ароматним прибором* (2: 136); 3) тактильні відчуття поєднуються зі зоровими й слуховими: *Гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях...* (2: 127); 4) тактильні враження переростають у зорові: *Оповідь, як в спеку, коли скелі аж білили від неї, а груди піли гаряче повітря, мов лаву вулкана...* (2: 127). Перехрещення чуттєво-внутрішніх вражень, різноманітність асоціативних потоків дозволяє автору створити нові й оригінальні метафори-синестезії для змалювання простору.

Формально-граматична структура метафоричних одиниць у мові новел М. Коцюбинського італійського циклу має такий вигляд: продуктивними є прості двочленні моделі: 1) метафоричний іменник у Н.в. та керований іменник у Р.в.: *дзеркало моря* (2: 252), *сльози стручків* (2: 128); 2) віддієслівний іменник + іменник у Р.в.: *шемрання винограду* (2: 247), *зітхання землі* (2: 247); 3) метафоричний іменник-прикладка: *острів-корабель* (2: 246); 4) іменник + прикметник, де метафоризованими є прикметники: *ніжна блакить* (2: 251–252); 5) іменник + метафоричне дієслово: *сонце бродить* (2: 247), *море розмовляє* (2: 129), *вітер стогне* (2: 246), *тіні блукали* (2: 127).

Головне навантаження в таких образних конструкціях лежить на іменниках, прикметниках і дієсловах, адже письменник використовує їх як дуже лаконічний засіб художнього опису реалій простору, що є «своєрідністю імпресіоністичного стилю письма, оскільки метафоризатори багаті на сугестію і відтворюють суто миттеві зорові та слухові враження: фіксують, чи швидше, навіть кардують своєрідність предмета, явища в несподіваних ракурсах» [8: 108].

Значну групу складають трикомпонентні або чотирикомпонентні метафоричні сполуки, переважно це ускладнені генітивні метафори + метафоричний прикметник, наприклад: *кривава рука сонця* (2: 130), *срібна сивина долину* (2: 122). Розгортання трьохчленної генітивної метафори відбувається за рахунок додавання прикметника або іменника, вжитих як засіб гіперсемантизації, наприклад: *червоні платочки дикого маку* (2: 123), *кам'яні кошики виноградних садів* (2: 247); *шовкові поли одяжі моря* (2: 129), *фіолетові зморшки обличчя скель* (2: 136).

Спостереження над мовним матеріалом показали, що новелістиці М. Коцюбинського італійського циклу притаманне використання як традиційних дієслівних двочлених метафор, так і індивідуально-авторських багатоконпонентних метафоричних конструкцій. Це асоціативно-ускладнені метафоричні сполучення, які утворюються шляхом різних прийомів розгортання: 1) з допомогою порівнянь: а) орудного порівняння: *...світилися веселкою риб'ячі очі...* (2: 255), *ключем вилітають назустріч вітрила барок* (2: 254), *острів заліг хмарою на небі* (2: 256), *море поблискує злюю блакиттю...* (2: 246); б) порівняльних зворотів: *Острів шипів, як розпечений камінь, кинутий у воду, і круж нього кипіла вода* (2: 125); *Воно [море] виринали несподівано, зразу, і зворушувало душу своїм радісним світлом, синьою млою, серед якої плавав на морі Везувій, наче велика блакитна медуза* (2: 128); 2) дієприслівникових і дієприкметникових зворотів: *Там вітер віє в міжгір'ях, напоєний дроком і полинами, там молодіють кущі, як свіжі дівчата, там сонце бродить поміж камінням, міняючи бистро сум тіней на радість блиску...* (2: 128–129); 3) уточнюючими членами речення у значенні порівнянь: *...спокійна затока надівала на шию разок дорогого намиста – неаполітанських вогнів...* (2: 130).

Отже, підсумовуючи, є підстави твердити, що італійська проза М. Коцюбинського, зокрема вербалізація простору, характеризується насиченістю й різноманітністю метафори. Метафоричне слововживання в новелістиці автора в семантичному плані репрезентовано наскрізним антропоморфізмом і синестезією. Це метафоричні конструкції зі складними інтелектуально-естетичними асоціаціями, які створюють вишукані пейзажі, позначені рисами імпресіонізму. Формально-граматична структура метафоричних конструкцій у мовотворчості письменника представлена широко: це субстантивні, атрибутивні, дієслівні, комбіновані метафори, прості й розгорнуті, одночленні, двочленні, тричленні.

Перспективою наукових досліджень у цьому плані вважаємо дослідження художнього змалювання простору в мовній картині світу М. Коцюбинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Коляденко О.** Когнітивна метафора як засіб об'єктивації концепту «страх» у творах М. Коцюбинського / О. Коляденко // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 39–46.
2. **Коцюбинський М.** Твори в шести томах / М. Коцюбинський. – К. : Вид-во Академії Наук Української РСР, 1961. – Т. 3 : Оповідання та повісті (1910 – 1912). – 481 с.
3. **Кравцова Ю.В.** Семантико-когнітивне моделювання метафоризації / Ю.В. Кравцова // Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 43–54.
4. **Лисиченко Л.А.** Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія] / Л.А. Лисиченко. – Харків : Видавнича група «Основа», 2009.
5. **Поліщук Я.** І ката, героя він любив... : Михайло Коцюбинський : літературний портрет / Ярослав Поліщук. – К. : ВЦ «Академія», 2010.
6. **Скляревская Г.Н.** Метафора в системі мови / Г.Н. Скляревская. – [2-е изд., стереотипное]. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2004.
7. **Сохань Г.** Метафора як елемент асоціативно-образного мислення Михайла Коцюбинського / Галина Сохань // Вісник. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 6. – С. 107–113.
8. **Українська мова : енциклопедія** / [ред.-упоряд. В.М. Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.] – К. : «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000.